

érte el, hogy szövetségesei szándékosan halogatták az európai második front megnyitását.

A szerző ebben a fejezetben szól azokról az erőfeszítésekről is, amelyekkel a német hadvezetés meg akarta hiúsítani a második front megnyitását. Dönitz mint a tengeri erők főparancsnoka (a vereségek miatt a tengeri erők parancsnokai között folyó civakodásból ugyanis Dönitz került ki győztesen, és Raeder helyére Hitler őt nevezte ki) magát érezte legelhivatottabbnak az „atlanti arcvonali” megtartására, a szövetségesek nyugat-európai partraszállásának megakadályozására.

Dönitz e feladat megoldására is az oly kedvelt „szürke farkasait” vetette harcba. De ekkor már a leküzdhetlenné erősödött szövetséges elhárítás lehetlenné tette a tengeralattjárók alkalmazását. Ennek ellenére a megrogzított fasiszta Dönitz rendszeresen küldte tengeralattjáróit a nyílt tengerre. Sőt, újabb „falkatakikát” is hajta-

tott végre az Atlanti-óceánon. Persze a „szürke farkasok” többsége már nem érte meg a második bevetést.

Ezt követően a kegyetlen színjáték utolsó felvonása volt már csak hátra. A szerző ezt a szinte rossz álomnak tűnő, drasztikus véget is érdekesen, a történelmi hűségnek megfelelően tárja az olvasó elé. A mű olvasása során nem egyszer úgy érzi az ember, hogy mindaz, ami szeme előtt megelevenedik, csupán dús fantáziájú író álomképe. Sajnos nem! Mindez egy rettentés rendszer, a fasiszta Németország tudatos rendezésében végrehajtott véres valóság volt.

Ez a könyv nem csupán érdekes ismertető mű a múltból, hanem egy óriási felkiáltójel is. Vigyázatok, emberek!, a „szürke farkasok” ismét megjelentek a kieli kikötőben, s ugrásra készen várnak a jelre, hogy elődeik példáját követve lecsapjanak gyanútlan áldozataikra.

Sztana Béla

DIE WIRTSCHAFTLICHEN AUSWIRKUNGEN DER TÜRKENKRIEGE*

(Hrsg. v. Othmar Pickl. Graz, 1971. Selbstverlag der Lehrkanzel für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Graz. 364. p.)

Az oszmán török birodalom hódító törekvései elleni védelem a XV—XVII. századi Európa legégetőbb kérdései közé tartozott. E háborúsorozat bonyolult kérdéskomplexumát különböző nemzetiségű tudósok századok óta több-kevesebb sikerrel igyekeznek feltárni. A régebbi történetírás leginkább a katonai, politikai, diplomáciai és kisebb méretekben az ideológiai vonatkozások kutatására törekedett: a probléma döntő gazdasági aspektusait nem méltatta kellő figyelemre.

E hiányosság kiküszöbölésére jelentős lépésnek tartjuk az 1970. október 5—10-én Grazban megrendezett délkelet-európai gazdaság- és társadalomtörténeti szimpoziumot, ahol osztrák, lengyel, német, francia, jugoszláv és magyar tudósok számoltak be kutatásaik legújabb eredményeiről, s e refe-

rátumok a következő évben nyomtatásban is megjelentek.

A színvonalas előadásokat általában a tudományos igényesség, az elfogulatlan, nacionalista és vallási túlzásoktól mentes tárgyalásmód jellemezte. Számos eddig megoldatlan vagy hibásan interpretált kérdés — mint a török háborúk és az oszmán uralom gazdasági kihatásai Magyarországon, az ausztriai—italiai—magyar külkereskedelmi kapcsolatok a XVI—XVII. században, a török háborúk hatása az adókra és a mezőgazdasági árakra, a katonaparaszti rétegek kialakulása, Vellece török politikája, a török hódítás befolyása Európa agrárgazdaságára, a háborúk hatása a török hódoltságban stb. — a legújabb adatok tükrében helyesebb megvilágítást nyert.

Ismertetésünkben még jelzésszerűen

* A török háborúk gazdasági következményei.

sem utalhatunk az eredményekben gazdag tudományos tanácskozás valamennyi új és időtállóan látszó megállapítására, csupán néhány katonai szempontból általunk jelentősnek tartott problémát, illetve referátumot kívánunk olvasóinknak röviden bemutatni.

A török háborúnak a gabonatermelésre és a fogyasztásra gyakorolt hatását, valamint az osztrák, illetve a császári hadsereg finanszírozásának problémáit *Ingomar Bog* (Ausztria) elemezte „A török háborúk és a mezőgazdasági termelés” című gazdag levéltári forrásokra támaszkodó munkájában. (3—36. o.) Rámutatott arra, hogy a XVI—XVII. században — főleg az utóbbiban — rendkívül kevés a békeév, s ez nagy megterhelést jelent — többek között — a német birodalom mezőgazdasági termelésére és fogyasztására.

1689-ben pl. 56 000 főnyi katonaság tartózkodott a magyarországi hadszíntéren (ez a létszám a XVII. században már meglehetősen gyakori volt), s e hadseregek ellátására és zsoldjára az Udvari Kamara hat hónapra 931 360 guldenet számított. (16. o.) A katonák ételmezésére kb. 360 760 q gabona szükségeltetett, ami mintegy 18 000 ha nagyságú szántóföld egy évi termésének felel meg. Könnyen érthető tehát, hogy a háborúk szükségletei jelentősen befolyásolták a német birodalom — s Magyarország — gabonatermelését és kereskedelmét, s rendkívüli megterhelést róttak az állam, illetve általa az alattvalók vállaira. A szükséges pénzüsszeg előteremtése és a termékek felvásárlása állandó gondot okozott a kincstárnak. S mivel a gabonát többnyire nemesi birtokokról vásárolták fel, ez a körülmény megerősítette a rendek gazdasági és társadalmi helyzetét, s gátolta az abszolútizmus kibontakozásait.

Bog a Habsburg örökös tartományokra és a német birodalomra vonatkoztatva készítette el felmérését, munkája a magyar történészek számára is követendő példa a magyarországi agrárhelyzet ilyenirányú tanulmányozására.

Több tanulmány — *Othmar Pickl* (Ausztria): „A török háborúk hatása a magyar—olasz kereskedelmi kapcsol-

atokra a XVI. században.” (71—130. o.), *Harald Prickler* (Ausztria): „A nyugatra irányuló magyar kivitel volumene a XVI—XVII. században.” (131—144. o.), *Kubinyi András*: „A török háborúk hatása Közép-Magyarország városainak fejlődésére 1541-ig.” (201—220. o.) *Ruzsás Lajos*: „A dunántúli mezővárosok fejlődése a török uralom alatt a XVII. században.” (221—234. o.) és *Szakály Ferenc*: „A török uralom alatt élő magyar mezővárosok fejlődésének gazdasági struktúrája kontinuitásáról.” (225—272. o.) — Szemben Bog munkájával, a kérdés gazdasági vonatkozásait állítja előtérbe, közvetlenül nem foglalkozik hadtörténeti vagy hadseregszervezési problémákkal, elemzéseik, következtetések mégis rendkívül hasznosak a hadtörténezs számára is, mivel új adatokat és szempontokat hoznak a török háborúk gazdasági alapjainak és kihatásainak vizsgálatához.

A magyar külkereskedelem volumenével s a török háborúknak a kereskedelem alakulására gyakorolt hatásával kapcsolatban Pickl és Prickler leszögezik, hogy a nyugat felé irányuló magyar külkereskedelmi forgalom a XVI. században nem csökkent érezhetően, csupán a háborús évek okoztak pillanatnyi dekonjunktúrát. Azt is leszögezik, hogy a Habsburg uralom alatt a külkereskedelem iránya némileg módosult: a korábban a magyar árukivitel mintegy 50%₀-át felvevő észak-italiai, közelebről velencei felvevőpácc helyett, a magyar kivitel, amelynek legfőbb cikke a vágómarha volt, most már inkább dél-német—osztrák, s másodsorban a sziléziai—lengyel területek felé irányult, bár meg kell jegyeznünk, hogy az itáliai export, ha csökkentebb mértékben is, megőrizte fontos szerepét. A török betörések annyiban érintették az Itália felé irányuló szállításokat, hogy a korábbi Zágráb—Zeng—Bakar útvonal helyett a biztonságosabb ljubjanai úton bonyolították le.

A korai török háborúk történetének kutatója a legnagyobb haszonnal Kubinyi András tanulmányát forgathatja, mely, ha nem is érint közvetlenül katonai kérdéseket, a török háborúk Közép-Magyarország városaira gyakorolt hatásának vizsgálatával a hadtörténezs számára is érdekes adatokat közöl.

A XIV. század hatvanas éveiben elkezdődő török háborúk egészen 1521-ig nem játszottak egyetemlegesen negatív szerepet Közép-Magyarország városainak fejlődésében. Tény, hogy főleg Mátyás uralkodása alatt a hadsereg és a háborúkra fordított hatalmas kiadások megnövelték az adózók, többek között a városi polgárok terheit, olyannyira, hogy gyengébb kezű utódai nem tudták tovább ezt az adószintet fenntartani, ami a zsoldoshadsereg felosztatásához, ezáltal az ország katonai erejének érezhető csökkenéséhez vezetett. Az is ismert, hogy a XV. század második felében a pusztasodás, az egyes falvak elnéptelenedése — mely egyes megyékben a 15—20%-ot is elérte — aggasztó méreteket öltött. Ez a folyamat azonban csak részben vezethető vissza a török pusztítások hatására, a fejlődő városok elszívó hatása és a mezővárosok növekedése a töröknél nagyobb mértékben fogyasztotta a falvak lakosságát.

A városok azonban a nehézségek ellenére tovább fejlődtek, gazdasági erejük növekedéséhez bizonyos mértékben a törökkel szembeni a XV. század nyolcvanas éveitől kezdve intézményesített kapcsolatok kialakulása is hozzájárult. Így egyetérthetünk Kubinyi megállapításával, hogy a királyi hatalom Jagelló-kori hanyatlását nem kísérelte párhuzamosan az ország, közelebbről a városok stagnálása vagy hanyatlása. (207—208. o.)

1521-ben a helyzet megváltozik, Szulejmán szultán nagy támadása küszöbön áll, a végvidéki várrendszer és a mozgó hadsereg fenntartása az ország kapacitásán túlmenő terheket ró a parasztság és a polgárság vállaira. Az egyenlőtlen erőviszonyok következménye a mohácsi vereség lett. (1526. augusztus 29.)

Kubinyi új megvilágításban tárgyalja történelmünk egyik legtragikusabb

és legbonyolultabb szakaszát az, 1526—1541 között eltelt másfél évtizedet. Megállapítja pl., hogy Zápolya pártjának, illetve általa a török orientáció időleges megerősödését nem csekély mértékben a budai polgárok kiépült török kereskedelmi kapcsolataival magyarázhatjuk.

Még jelentősebb, bár nem teljesen egyértelmű az a megfigyelés, hogy tulajdonképpen nem 1526, hanem 1529 a határkő Magyarország történetében. Ekkor alakul ki a hatalmi egyensúly a Habsburg hatalom és az oszmán birodalom között — ezt egyfelől Buda elfoglalása, másfelől Bécs sikertelen ostroma jelzi. (213. o.) A magunk részéről messzemenően egyetértünk az 1529-es esztendő egyetemes történeti jelentőségének kihangsúlyozásával. Fontos fordulópontra volt ez a közép-magyarországi városok történetében is: Buda, Székesfehérvár és Esztergom, az ország három hadászati fontosságú városa egy csapásra határvárrá változott, ám Magyarország történetében, csupán az 1526—1541 közötti időszakban képez periódushatárt, mind a magyar államiséget, illetve az önálló magyar katonai hatalmat lezáró mohácsi csatavesztést (1526-ot), mind a török hódítást „törvényesítő” 1541-et, Buda török kézre kerülését magyar szempontból fontosabb dátumnak kell tekintenünk, mint 1529-et.

Az ismertetés szűkre szabott terjedelme kizárja, hogy más és még oly fontos kérdések, akár jelzésszerű felvázolására is kitérjünk, mint a török határterületek gazdasági fejlődésének problémái, a horvát és szlavón végek határvédő katonaságának települési és agrárkérdései, Velence török politikája vagy Frankfurt birodalmi város kapcsolata a török háborúkkal stb., pedig a korrallal foglalkozó hadtörténeteszek számára ezek is sok használható adatot tartalmaznak.

R. Gy.

A SZÁZADOK 1972. ÉVI 1. ÉS 2. FÜZETÉRŐL

Az utóbbi évek szociológiai irodalmában mind külföldön, mind itthon jelentős helyet kap a város, mint a modern társadalom egyik legfontosabb társadalmi, gazdasági, adminisztratív egységének vizsgálata. Érdemes azon-

ban arra is figyelni, hogy ebből az irodalomból — a szociológiai jellegű korábbi tanulmányoktól eltérően (gondoljunk csak a kérdés „klasszikusára”, Max Weberre) — jobbra hiányzik a történeti gyökerek feltárása. A lassan